

Приходько А. А.,
кандидат юридичних наук, адвокат

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

PREVENTION AND ANTI-CORRUPTION: TERMINOLOGY OF LEGISLATION

У статті досліджено термінологію законодавства в означеному полі з метою визначення властивостей, притаманних явищу корупції та концептуальних основ запобігання та протидії даному явищу.

Розкрито національну та міжнародну термінологію категорії «корупція». Стверджується, що термінологія вітчизняного законодавства у сфері запобігання та протидії корупції є недосконалою та вимагає законодавчого перегляду.

Акти законодавства апелюють такими термінами як «боротьба», «протидія», «запобігання» проявам корупції, однак офіційне їх дифініювання відсутнє. У зв'язку з чим, пропонується закріпити у чинному Законі України від 14.10.2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» трактування означених термінів у наступному вигляді: «запобігання проявам корупції – діяльність публічної адміністрації, а також громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямована на виявлення, вивчення, обмеження або усунення явищ, що породжують корупційні правопорушення або сприяють їх поширенню»; «протидія проявам корупції – діяльність антикорупційних та правоохоронних органів, спрямована на виявлення корупційних правопорушень, належне їх розслідування, притягнення до відповідальності правопорушників, а також захист осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій».

Стверджується, що термін «боротьба» у аналізованій сфері охоплює як запобігання так і протидію корупції, оскільки передбачає діяльність, що має на меті її викорінення усіма доступними способами, зокрема це превентивні заходи – тобто запобігання корупції; репресивні заходи – тобто протидія корупції; ліквідаційні заходи – тобто усунення наслідків корупційних дій як складова частина протидії.

Ключові слова: боротьба, дефініція, законодавство, запобігання, корупція, протидія, публічна адміністрація.

The article explores the terminology of legislation in this field in order to determine the properties inherent in the phenomenon of corruption and the conceptual foundations of preventing and counteracting this phenomenon.

The national and international terminology of the category “corruption” is disclosed. It is argued that the terminology of domestic legislation in the field of preventing and combating corruption is imperfect and requires legislative review.

Acts of the law appeal with such terms as “struggle”, “counteraction”, “prevention” of corruption, but their official interpretation is absent. In this connection, it is proposed to fix in the current Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1700-VII “On the Prevention of Corruption” the designation of these categories. As follows: “Prevention of corruption is the activity of the public administration, as well as citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who are legally resident in Ukraine, aimed at identifying, studying, limiting or eliminating the phenomena that give rise to corruption or promoting their spread”; “Counteracting corruption - the activities of anti-corruption and law enforcement agencies, aimed at detecting corruption offenses, properly investigating them, bringing to justice the offenders, as well as protecting persons who have been harmed as a result of corruption.”

It is argued that the term “struggle” in the analyzed area covers both the prevention and counteraction of corruption, since it envisages activities aimed at eradicating it by all available means, including preventive measures - that is, preventing corruption; repressive measures - that is, counteraction to corruption; liquidation measures - that is, eliminating the consequences of corruption as an integral part of counteraction.

Key words: corruption, counteraction, definition, legislation, prevention, public administration, struggle.

Знання про суттєві характеристики предмета, про його сутність [1] можна представити онтологіями та термінологіями, тобто двома моделями представлення знань [2]. Термінологію давно використовують для передавання та поширення знань, оскільки вона містить найточнішу та концентровану інформацію з певної галузі. Термінологія сама по собі не може забезпечити представлення знань з тієї чи іншої галузі, оскільки вона не покриває всього обсягу знань, з одного боку, і не уможливорює систематизувати інформацію без використання мета-текстових засобів. Проте як засіб інтерфейсу й забезпечення доступу в системах представлення знань вона може бути дуже корисною, оскільки забезпечує легкий семантичний доступ до окремих фрагментів [3, с. 24, 25, 29].

Від того, наскільки грамотно законодавець застосовує у своїй діяльності засоби законодавчої техніки і особливо дефініції, залежить технічна досконалість прийнятих ним актів [4, с. 65]. Для сфери запобігання та протидії корупції це має визначальне значення,

оскільки євроінтеграційні процеси вимагають від України перегляду та удосконалення вітчизняного механізму реалізації такої діяльності на основі міжнародних антикорупційних стандартів. А від правильного змістового визначення основоположних дефініцій залежить як відображуване явище реалізує себе насправді, демонструється його сутність, відбувається відмежування від інших об'єктів [5].

Відповідно, з метою визначення властивостей, притаманних явищу корупції та концептуальних основ запобігання та протидії даному явищу, вважаємо за необхідне дослідити термінологію законодавства в означеному полі.

Огляд останніх досліджень. До питання про визначення термінологічної та змістовної сутності такого явища як корупція, звертали свої наукові погляди багаточисельні вітчизняні й іноземні вчені. Серед них слід виділити таких як О. Задорожній, А. Іленков, В. Костенко, Н. Михалкин, Л. Смирнова, О. Ткаля, В. Трепак, А. Хворостянкіна та інші. Однак до системного аналізу законодавчого визначення

таких явищ як «корупція», «запобігання корупції» та «протидія корупції» їх наукові пошуки звернені не були, а стосувались загальних чи суміжних аспектів.

За роки незалежності України законодавче визначення поняття «корупція» деформувалося й змінювалось. Так, у Законі України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року [6] в статті 1 корупція визначається як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [7, с. 18].

Згодом, 24 квітня 1998 року був прийнятий Указ Президента України № 367/98 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки» [8], який передбачав, що корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь.

Водночас у додатку 2 «Визначення термінів і понять» наказу Головного управління державної служби України (№ 94 від 30 листопада 2001 року «Про доповнення до Довідника типових професійних характеристик посад державних службовців») визначено, що корупція – це зловживання службовим становищем, пряме використання посадовою особою прав та повноважень із метою особистого збагачення; продажність громадських та політичних діячів, працівників управлінських органів [7, с. 18; 9; 10].

Відповідно протягом тривалого часу у громадян та населення України укоренилася думка, що корупція притаманна лише чиновникам і що лише чиновники вчиняють корупційні діяння. Таке законодавче формулювання терміну «корупція» сприяло поширенню та закріпленню цього стереотипу мислення [11].

Дещо покращилась ситуація з прийняттям Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» 11 червня 2009 року № 1506-VI. У даному документі визначалась корупція як використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей [12].

У свою чергу, в новому Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», який набув чинності 1 січня 2011 року, аналізований термін трактується як використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для

себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [13].

Тобто у зазначених актах корупція визнається не лише як проблема чиновників, а й визначається корупційними правопорушеннями і дії громадян при наданні або пропозиції надання неправомірної вигоди чиновнику [14].

Наразі є чинним Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» у якому явище корупції трактується як використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [15].

Отже, за роки незалежності було прийнято декілька спеціалізованих актів в досліджуваній сфері. Наразі, термін «корупція» використовується у якості: 1) протиправних дій уповноваженого суб'єкта з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи своїх близьких примушуючи інших осіб до вчинення якоїсь дії; 2) самостійне неправомірне використання свого службового становища для отримання певних благ як для себе, так і на користь зацікавлених осіб; 3) дії, спрямовані на схилення уповноваженої особи до неправомірного використання своїх службових можливостей.

Для порівняння, у Модельному Законі «Про основи законодавства про антикорупційну політику» від 15.11.2003 року корупція – це підкуп (отримання або давання хабара), будь-який незаконне використання особою свого публічного статусу, поєднане з отриманням вигоди (майна, послуг або пільг і / або переваг, в тому числі немайнового характеру) як для себе, так і для своїх близьких всупереч законним інтересам суспільства і держави, або незаконне надання такої вигоди зазначеній особі [16].

Уточнимо, що особи, які мають публічний статус – це особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконують посадові або службові обов'язки в органах державної влади і місцевого самоврядування, державних і муніципальних установах, а також особи, які виконують управлінські функції в державних і муніципальних підприємствах або в некомерційних (в тому числі іноземних і міжнародних) організаціях, які не є державними органами, органами місцевого самоврядування або їх установами [16].

У «Практичних заходах боротьби з корупцією», дане явище визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного,

кримінального характеру, що проявились у проти-законному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» [17]. Додамо, що Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією тлумачить поняття корупції як «зло-живання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях» [18, с. 50].

У свою чергу, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією містить власне цільове визначення даного терміну, який означає прями чи опосередковані вимогання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [19].

Отже, у глобальному сенсі корупція як транснаціональне соціально-правове явище – це по-перше, різновид поведінки осіб, що мають особливий статус (зокрема у сфері прийняття окремих рішень, що мають правові наслідки), у якій інтереси такої особи займають привілейоване становище над суспільними чи державними; по-друге – це спалювана ідеологія суспільства, яка дозволяє всупереч нормам закону вчиняти, допускати вчинення чи заохочувати неетичну та протиправну поведінку уповноважених осіб.

В узагальненому значенні, це всеохоплююче явище, до складу якого входять прояви будь-якого зло-живання особливим статусом з однієї сторони, а з іншої – спонукання та активні дії до їх втілення іншими зацікавленими особами. Тобто це двосторонній взаємозв'язок, симбіоз потреб і вигод. Найвищим корупційним проявом є хабарництво, яке у будь-якому разі має бути кримінально карним на ряду із зловживання впливом, відмиванням доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією та фінансових махінацій.

Варто зазначити, що різноманітність визначень корупції свідчить про складність і багатогранність цього явища, відповідно визначення дефініції цього поняття, перебувають у постійному розвитку [20, с. 196] не тільки на національному рівні, а й міжнародному.

Зазначаючи про наступну категорію, в розрізі нашого дослідження, необхідно зазначити, що термін «запобігання», узагальнено, в актах законодавства використовується:

1) для зменшення кількості та шкідливості [21] якогось явища (наприклад, для довкілля);

2) як система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення певного явища, запобігання їм та виникненню негативних суспільних наслідків (наприклад, бездомності та безпритульності) [22];

3) як підготовка та реалізація комплексу правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу (наприклад, надзвичайних ситуацій) [23];

4) система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків конкретного негативного явища, формування нетерпимого ставлення до нього (наприклад, домашньому насильству; насильства за ознакою статі) [24; 25];

5) всі вимоги або заходи для уникнення або обмеження негативних явищ (наприклад, небезпеки на підприємстві) [26];

Спеціалізоване трактування явища запобігання корупції надано у Модельному Законі «Про основи законодавства про антикорупційну політику» від 15.11.2003 року, де зазначено, що це діяльність суб'єктів антикорупційної політики, спрямована на виявлення, вивчення, обмеження або усунення явищ, що породжують корупційні правопорушення або сприяють їх поширенню [16].

Чинний Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» аналогічного чи прирівняного до нього трактування аналізованого явища не має, а тому вважаємо за доцільне його доповнення даною дефініцією у наступному вигляді:

«запобігання проявам корупції – діяльність публічної адміністрації, а також громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямована на виявлення, вивчення, обмеження або усунення явищ, що породжують корупційні правопорушення або сприяють їх поширенню».

Наразі законодавством встановлено низку положень, що за змістом є обмеженнями та заборонами певних видів поведінки посадових осіб, а за своїм призначенням це – засоби запобігання корупції. Необхідно такі положення знати, розуміти та дотримуватись у своїй повсякденній діяльності. Крім того, законодавство встановлює низку вимог та процедур, спрямованих на запобігання корупції. Усі ці інструменти становлять комплекс антикорупційних механізмів, які виступають "бар'єрами" на шляху вчинення корупційних правопорушень [27].

У свою чергу, термін «протидія» вживається законодавцем у таких значеннях:

1) система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення негативного явища, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків, та притягнення до відповідальності правопорушників (наприклад, домашньому насильству, насильству за ознакою статі) [24; 25];

2) діяльність, спрямована на запобігання (попередження) або утруднення реалізації протиправної діяльності (наприклад, комп'ютерним атакам) [28];

3) система заходів, спрямованих на подолання негативного явища, шляхом його попередження і боротьби з ним та надання допомоги і захисту особам, які постраждали (наприклад, торгівлі людьми) [29].

Однак, чинний Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» трактування аналізованого явища також не має, а тому вважаємо за доцільне його доповнення даною дефініцією у наступному вигляді:

«протидія проявам корупції – діяльність антикорупційних та правоохоронних органів, спрямована на виявлення корупційних правопорушень, належне їх розслідування, притягнення до відповідальності правопорушників, а також захист осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій».

На останок, слід вказати, що такий термін як боротьба, вживається законодавцем у значенні діяльності щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків [29], або як система заходів, що здійснюються в рамках протидії ї, спрямованих на виявлення злочину, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення суб'єктів злочину та притягнення їх до відповідальності [30].

На наш погляд, даний термін у аналізованій сфері охоплює як запобігання так і протидію корупції, оскільки передбачає діяльність, що має на меті її викоринення усіма доступними способами, зокрема

це превентивні заходи – тобто запобігання корупції; репресивні заходи – тобто протидія корупції; ліквідаційні заходи – тобто усунення наслідків корупційних дій як складова частина протидії.

Законодавчий акцент на запобіганні корупції обумовлений пріоритетністю застосування саме запобіжних заходів – ефективної дії встановлених законодавством превентивних антикорупційних механізмів, що підвищує рівень правової обізнаності громадян, зменшує ризик порушення їхніх основних прав і свобод у повсякденному житті, а також сприяє формуванню у населення нетерпимого ставлення до проявів корупції [27]. Оскільки застосування репресивного антикорупційного законодавства, спрямованого лише на покарання публічних службовців, без усунення факторів, що живлять та породжують корупцію, не призводить до жодних відчутних результатів щодо зниження її рівня [14].

Отже, усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно якого термінологія законодавства у сфері запобігання та протидії корупції є недосконалою та вимагає законодавчого перегляду. Акти законодавства апелюють такими термінами як «боротьба», «протидія», «запобігання» проявам корупції, однак офіційне їх дифініювання відсутнє. У зв'язку з чим, пропонуємо закріпити у чинному Законі України від 14.10.2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» трактування означених термінів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михалкин Н. В. Основы логики : учебник и практикум для СПО. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2016. 365 с.
2. Guarino, N. Ontologies and Knowledge Bases. Towards a Terminological Clarification. *Towards Very Large Knowledge Bases*. IOS Press, Amsterdam, 1995. P.14–21.
3. Гленков А. Термінологія та її роль у представленні знань. *Вісник: Проблеми української термінології* № 648. Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009 С. 24–29.
4. Ткаля О. В. Правова дефініція: поняття, значення та роль в законодавчій практиці. *Людина і закон : публічно-правовий вимір* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юридичні читання»; за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2011. С. 65-67.
5. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії *Міністерство юстиції України*. URL <http://old.minjust.gov.ua/6669>
6. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995. № 356/95-ВР. *Урядовий кур'єр*. 1995.
7. Костенко В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві. *Віче*. 2012. № 10. С. 18-20.
8. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки: Указ Президента України від 24.04.1998. № 367/98. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 17. стор. 14. стаття 621.
9. Про Довідник типових професійних характеристик посад державних службовців (випуск 76): Наказ Головдержслужби України від 01.09.1999 № 65. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0065354-99?lang=uk>
10. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16.03.2005 р. № 2476-IV. *Урядовий кур'єр*. 2005.
11. Смирнова Л.О. Реформування антикорупційної політики держави: мета та шляхи реалізації. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_36515
12. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» : Закон України від 11.06.2009 р. № 1506-VI. *ВВР України* 2009. № 45. Ст. 691.
13. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011. № 3206-VI. *Голос України*. 2011. № 107.
14. Реформування антикорупційної політики держави: мета та шляхи реалізації: Роз'яснення Мін'юсту України від 07.09.2011. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063323-11>
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014. № 1700-VII. *Голос України*. 2014. № 206.
16. Модельний закон "Основи законодавства про антикорупційну політику": Міжнародний документ від 15.11.2003. *Верховна рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_944/ed20031115/find?text=%CF%F0%E5%E4%F3%EF%F0%E5%E6%E4%E5%ED%E8%E5+%EA%EE%F0%F0%F3%EF%F6%E8%E8
17. Практичні заходи боротьби з корупцією, підготовлені Економічною та Соціальною Радами Секретаріату ООН. Матеріали восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження із правопорушниками. Гавана, Куба. 27 серпня – 7 вересня 1990. ООН, Нью-Йорк, 1991.

18. Задорожній О. В. Міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 49-55.
19. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: Міжнародний документ. від 04 листопада 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
20. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 181-196.
21. Про затвердження Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування: Наказ Держспоживстандарт України від 24.12.2004 № 289. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z009505/ed20050205/find?text=%C7%E0%EF%EE%E1%B3%E3%E0%ED%ED%FF>
22. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15/ed20180120#n27>
23. Про Порядок обслуговування об'єктів та окремих територій Державними аварійно-рятувальними службами: Наказ МНС України від 17.11.2003 № 440. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z112503/ed20070730/find?text=%C7%E0%EF%EE%E1%B3%E3%E0%ED%ED%FF+%E2%E8%ED%E8%EA%ED%E5%ED%ED%FE+%CD%D1>
24. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/ed20171207#n12>
25. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15/ed20180107#n29>
26. Про затвердження Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту (НПАОП 0.00-4.01-08): Наказ Держгірпромнагляду від 24.03.2008 № 53. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0446-08/ed20091225/find?text=%C7%E0%EF%EE%E1%B3%E3%E0%ED%ED%FF+%ED%E5%E1%E5%E7%EF%E5%F6%B3>
27. Методичні рекомендації "Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування": Рекомендації Мін'юсту України від 16.10.2013 *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>
28. Угода про співробітництво і взаємодію між Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України і Службою інформації та безпеки Республіки Молдова: Міжнародний документ від 22.02.2017. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_002-16/ed20161223#n20
29. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/ed20130811/find?text=%C1%EE%F0%EE%F2%FC%E1%E0+%E7+%F2%E5%F0%EE%F0%E8%E7%EC%EE%EC>
30. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17/ed20141026#n20>